

סימן ב

דיני תפילה למניעת עצירת גשמים

חנוכה תשע"ב

שאלה:

- א. בזמן עצירת גשמים ח"ו, מאימתי מתחילים לומר את תפילת "ועננו בורא עולם" בברכת "שומע תפילה"?
- ב. בשנת בצורת, כאשר ירדו גשמים אך עדיין חסרים גשמים רבים, האם יש להמשיך ולומר את תפילת "ועננו"?
- ג. האם תפילה זו נאמרת רק בעצירת גשמים כללית בכל הארץ, או שכל אזור בארץ נידון לגופו?
- ד. כאשר השנה הקודמת הייתה שחונה, האם בשנה שלאחר מכן אפשר לומר "ועננו" מייד בתחילת החורף?

תשובה:

שאלה זו לצערנו עולה בשנים האחרונות עקב מיעוט גשמים שירדו בשנים האחרונות. ביישובנו, שנוסד כיישוב חקלאי וחלק גדול מתושביו עוסקים בחקלאות, המתח והדריכות לקראת הגשמים הינה גבוהה במיוחד. אך האמת היא שדאגה זו צריכה להיות נחלת כלל ישראל, ואין זו בעייתם של החקלאים בלבד. ההבטחה בתורה: "ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, י"ב) – נאמרה לכלל ישראל, והחקלאים העוסקים בעבודת הקרקע ובהוצאת פירותיה הקדושים (עפ"י

חת"ס על מסכת סוכה פ"ג ד"ה דומה לכושי) של הארץ הם שלוחי עם ישראל כולו, ועל כן דאגת המחסור במים צריכה להיות נחלת הכלל. העם שבערים צריך לדאוג כעם שבשדות. ויה"ר שהשי"ת ירעיף לנו ברכה עד בלי די, ושאלה זו תהיה להלכה ולא למעשה.

א. קיום תעניות על הגשמים בזה"ו

תפילה נגד עצירת גשמים לא מובאת בש"ס. במסכת תענית מובא סדר תעניות שעושים בשעת עצירת גשמים: "הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין ג' תעניות" (תענית פ"א מ"ד). ואם עדיין לא נענו מרחיבים את הגזירה על כל הציבור: "עברו אלו ולא נענו בי"ד גזרין ג' תעניות אחרות על הציבור אוכלין ושותין מבעו"י ואסורים במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה ונועלין את המרחצאות" (שם מ"ו). ואם עדיין לא נענו מרחיבים את הגזירה: "עברו אלו ולא נענו בי"ד גזרין עליהם עוד שבע שהן י"ג תעניות על הציבור. עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום. היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן" (שם).

במשנתנו (פ"ק דתענית). תשובה: כפי מה ששמעתי מפי זקנים שכשהשנה מעוברת אין להתחיל התעניות כסדר המשנה, ולעיקרא דמלתא אמינא דשליחותיהו דקמאי קא עבדינן".

למדנו מדבריו ב' עניינים: א. בשנה מעוברת דוחים את התענית בחודש, כיוון שיש חודש נוסף לחורף. ב. את סדר התעניות צריך לקבוע ב"ד, וכיום כשאין לנו ב"ד סמוכין שבידו לגזור תענית על הציבור - לביה"ד המקומי יש סמכות לעשות זאת מדין "שליחותיהו קעבדינן" (כמבואר בגמ' ב"ק דף פ"ד ע"ב לעניין דיני ממונות, שאף בזמן הזה שנתבטלה הסמיכה, יש סמכות לביה"ד לדון בדבר השכיח ויש בו חסרון כיס, מכוחם ובשליחותם של בית הדין הקדום, הסמוך).

וה'ברכי יוסף' לחיד"א (או"ח סי' תקע"ה ס"ק ה') שחי בא"י כתב: "שמענו מזקני עה"ק ירושלים וחרון תוכב"א דאירע בימיהם עצירת גשמים ונהגו בו בפרק ג' אמצעיות ועשרה אחרונות ככל סדר שכתבו הטור ומרן". אלא שהקשה על נוהג זה: "ולבי מהסס דהא מפורש בב"י משם הרמב"ן והר"ן דדווקא בא"י שיש סמוכים, וכתב דזה דעת הרמב"ם והטור, אינו השתא דליכא סמוכין מאן ספין לגזור מבעוד יום?" (שם), כלומר: בגמ' (תענית יא ע"ב) נאמר: "אמר שמואל, אין תענית ציבור בכבל אלא תשעה באב" וכתב על כך הרמב"ן (בחידושו שם) שהטעם הוא מפני שאין נשיא בחו"ל, ולכן דינם של בתי הדין שם צריך להיות כהדיוטות, שאין תוקף לתעניותיהם כתענית ציבור אלא

המשנה בתענית (פ"ב מ"ב) מפרטת את סדר התפילות והברכות שמוסיפין בתעניות על חסרון גשמים "ואומר לפניו עשרים וארבע ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש". כל זה נפסק ברמב"ם בהלכות תעניות (פ"ג ופ"ד), וכן בשו"ע (או"ח סי' תקע"ה וסי' תקע"ט). ונשאלת השאלה - האם דינים אלו אכן נוהגים בזמננו?

דינים אלו שמקורם במסכת תענית, לא קוימו הלכה למעשה במשך דורות רבים. הסיבה לכך לכאורה אינה נעוצה בחוסר סמכות, אלא רק בגלל העובדה שדינים אלו אינם נוהגים בחוץ לארץ אלא בארץ ישראל בלבד. השו"ע הביא דינים אלו להלכה בסי' תקע"ה, למרות שאינו רגיל לכתוב הלכות שהנן "הלכתא למשיחא". כותרת הסימן היא: "דיני תענית שמתפללין בארץ ישראל על הגשמים", וכך הוא פותח: "סדר תעניות שמתעניין בארץ ישראל על הגשמים כך הוא, הגיע י"ז במרחשוון ולא ירדו גשמים מתחילים ת"ח בלבד להתענות וכו'". כלומר, המחבר הבין בפשטות שעם חידוש היישוב בארץ ישראל מתחדשות ממילא הלכות אלו הלכה למעשה.

מכיוון שרוב מניין עמ"י בדורות האחרונים היה בגלות בחו"ל, אין הלכות אלו מן המפורסמות, ויש לעיין בספריהם של חכמי א"י לדורותיהם ולראות האם וכיצד נהגו בתעניות אלו בשעת עצירת גשמים.

בשו"ת הלכות קטנות לרבי יעקב חאגיז (שאלה צ') מובא: "שאלה: אם יש לנהוג בזמן הזה סדר תעניות וכסדר ששנינו

לא שכיחה בצורת, ודין "שליחותיהו קעבדינן" הרי שייך רק בדבר השכיח. אמנם ה'ברכי יוסף' דוחה דבריו, מפני שמהירושלאמי ומהבבלי מוכח שגם בחו"ל הייתה שכיחה תענית על הגשמים. ואדרבה, אף בא"י אין דין זה שכיח, שהרי זקני ירושלים וחברון מעידים שרק אחת לשישים או שבעים שנה גזרו תענית על הציבור מפני הגשמים, ואעפ"כ הביאו הטור והשו"ע להלכה דין זה!

ד. מעיקר הדין באמת אין חילוק בין ארץ ישראל וחו"ל, ובכל מקום יש סמכות לגזור תענית משום ש"שליחותיהו קעבדינן". ואעפ"כ לא מצינו תעניות על הגשמים בחו"ל, מפני שב"חוף-לארץ לאו סדנא דארעא חד היא דזימנין דמשכחת עצירת גשמים באיזו מדינה ובגליל ההוא על 'גליליה קצף', ויש כמה מדינות וגלילות דאין שם עצירת גשמים כלל אלא מיעוטא דמיעוטא וכיוון דלא שוו בשיעוריהן כל המקומות שבחו"ל. אף דבבבל שכיח עצירת גשמים לא ראו לחלק בין מקום למקום כיון דבגליל זה שכיח ובאחריני לא שכיח והשוו את מדותיהם דאין תענית צבור בחו"ל, משום דידעי רבנן כמה מקומות בחו"ל דלא שכיח בהו עצירת גשמים ולא ראו לומר דסדר זה אינו נוהג כי אם אל המקום דשכיח עצירת גשמים שלא רצו לחלק בין חו"ל עצמו ממקום למקום ולא מסיימא מילתא... אך בא"י כיוון "דשכיח תדיר עצירת גשמים וכך היו נוהגים תדיר ויש חילוק בין א"י לחו"ל בכמה מילי, אוקמוה לא"י כי אורחיה ועבדינן שליחותיהו דשכיח ואית ביה חסרון כיס כמדובר". (ברכי יוסף,

כתענית יחיד בלבד, שאין מפסיקים מלאכול בה מבעו"י. וא"כ חוזרת השאלה מנין היה סמכות לבי"ד שאינן סמוכין לגזור תעניות על הגשמים? ה'ברכי יוסף' מביא את תירוץ בעל שו"ת הלכות קטנות ש"שליחותיהו קעבדינן", אך הקשה על כך – הרי דין "שליחותיהו קעבדינן" נאמר רק בדבר השכיח, ומפני חסרון כיס (כלומר צורך ממוני) וא"כ מדוע רק בא"י פוסקים זאת ולא בחו"ל, וכי רעב בחו"ל הוא דבר שלא נצרך להתפלל עליו?

ה'ברכי יוסף' מתרץ שלושה תירוצים: א. לא אומרים בעניין זה "שליחותיהו קעבדינן" ולכן גם בתענית ציבור של גשמים צריכין בי"ד סמוך, והמחבר כתב דינים אלו בשו"ע מפני שיש אפשרות לחדש את הסמיכה בזמננו, כפי שרצו מהר"י בי רב ובית דינו (בצפת, בתקופת ה"ב"). ולכן הלכה זו שייכת גם לזמננו אם אכן יחדשו את הסמיכה בהסכמת כל רבני א"י, אך בפועל כעת אין זה נוהג.

ב. המחבר הביא בשו"ע את דיני התעניות למרות שאינם נוהגים בזה"ז (מפני שבעניין זה אין אומרים "שליחותיהו קעבדינן") אגב דיני הברכות שנהגו להוסיף בתעניות גם בזמן הזה וגם בחו"ל. [אמנם תירוץ זה דחוק מאוד, שהרי השו"ע האריך בדיני התעניות, ולא מסתבר שהביאם רק אגב הלכות הברכות שבתענית].

ג. [בשם "רב אחד מעיה"ק ירושלים"] דין "שליחותיהו קעבדינן" המקנה סמכות בזמן הזה לגזור תענית ציבור אכן קיים רק בארץ ישראל, אך לא בגלל שהגשמים אינם נצרכים בחו"ל, אלא בגלל שבחו"ל

צבור אומר בשמע קולנו תפלת "ועננו בורא עולם", אבל הוספת שש הברכות המוספות בטור ונזכרות בשו"ע (תקע"ה ד') אינה נהוגה. גם תפילת נעילה (המובאת גם ב'פאת השולחן' ב' י"א) לא ראינו נוהגים".

ובספר 'מנהגי ארץ ישראל' לר' יעקב גליס (הוצאת מוסד הרב קוק, תשכ"ח) הביא ג"כ "מעשה רב" המובא בספר שאלו שלום ירושלים לרבי גדליה מסימיאטיץ (שם עמ' קס"ו): "הסדר הוא בא"י שכשבא ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים אז גוזרים תעניות על הציבור בה"ב, עברו אלו ולא נענו גוזרים עוד ג' תעניות אחרות, אבל אין נוהגים עכשיו הסדר תעניות כמו שאמרו במסכת תענית שמוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה וכו' ורק שמתעניין בה"ב. ובשנת תס"ו היתה עצירת גשמים וגזרו תענית ולא ירדו והתענו שבעה תעניות ולא ירדו עד חודש שבט שריחם ה' על יראיו".

מכל העדויות הנ"ל נראה שאף בימינו צריכים אנו לנהוג כן ולגזור תענית על הציבור בזמן עצירת גשמים. אמנם בפועל, המציאות היא שמנהגי הציבור הסתפקו בקריאה לציבור להתפלל על עצירת הגשמים ולא גזרו תענית ציבור על כך. ואולי אפשר לומר, שאין גוזרים תענית אלא בזמן שלא ירדו גשמים כלל, אבל לא בזמן שיש מיעוט גשמים, וכדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"א): "הרי שלא ירדו להם גשמים כל עיקר מתחילת ימות הגשמים", ואין זה מצוי. אמנם מדברי רש"י (תענית דף ו' ע"ב ד"ה גשמים) משמע שגם אם

(שם) תמצית דברי הברכ"י הובאו בשערי תשובה (סי' תקע"ה ס"ק א'), והוסיף שם שאף בשו"ת נודע ביהודה (ח"א סי' ל"א) כתב דאין נוהגים בחו"ל לעשות תעניות בעצירת גשמים, אלא רק גוזרים תענית אחת או שניים ומרצים בתפילות ותחנונים. למרות עדות הברכ"י מפי זקנים שנהגו לעשות את סדר התעניות בא"י בעת עצירת גשמים, ה'כף החיים' (סי' תקע"ה ס"ק א') הביא תשובות 'נחפה בכסף' (בסוף קונטרס פרי מפרי דף ל"ו ע"א בסופו) שכתב: "שמעתי מפי הרב הכולל כמהר"ר ירוחם מוילנא נר"ו שבצפת לא עשו אפילו באותם עשר תעניות חומרות אלו משום שאין בזה"ז סמוכים אפי' בא"י". וכן הביא בספר "התקנות והמנהגים של ירושת"ו (בדיני תעניות אות צ"ב) "דבזמן גדול הדור האחרון הרב מוהר"מ סוזין צוק"ל אירע כזה ועלתה הסכמתו שלא לעשות כסדר מרן וכדעת הברכ"י".

אך בספר 'פאת השולחן' לרבי ישראל משיקלוב, תלמיד הגר"א כתב (הלכות א"י סי' ב' סעיף י"א): "ובא"י נוהגים כל סדרי תעניות ראשונות ואמצעיות ואחרונות על עצירת גשמים בכל חומרתם ומתריעין בשופר הכל כדיני הגמרא המסודרים בטוש"ע א"ח סי' תקע"ה ומוסיפים שש ברכות בז' תעניות אחרונות.

וכן כתב בספר 'ארץ ישראל' (לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל, מחבר 'לוח א"י'): "בארץ ישראל נוהגין בעצירת גשמים סדרי התעניות האמורים במשנה ובגמ' (תענית ו' ובטוש"ע תקע"ה) והשליח

הפנים שקיים בזמן עצירת הגשמים, ולכן אם ירדו גשמים אך לא במידה מספקת ראוי אמנם להרבות בתפילה, אך מכיוון שהייתה פקידה אלוקית כלשהי אין זה הסתר פנים גמור, ולא ראוי לגזור תענית על הציבור. (וחיזוק לדברים ניתן למצוא בתפילה הספרדית לגשמים הנאמרת בפתיחת ההיכל – "א-ל חי פתח אוצרות שמים", שם מובא המשפט "האר פנים על עם דל בשוועו").

אלא שבהתבוננות שנייה נראה שתעניות הגשמים ניתקנו לא רק על הסתרת הפנים, שהרי מובא בגמ' תענית (דף י"ט ע"ב): "ת"ר מתריעין על האילנות בפרוס הפסח על הבורות ושיחין ומערות אפילו בפרוס החג ועל כולם אם אין להם מים לשתות מתריעין עליהם מיד", וכן פסק הרמב"ם (תעניות פ"ב ט"ז-י"ז) "וכן אם הגיע זמן הפסח או קרוב לו בא"י שהוא זמן פריחת האילנות שם ולא ירדו גשמים הרי אלו מתענין וזועקין עד שרידו גשמים הראויין לאילנות... וכן אם הגיע זמן חג הסוכות ולא ירדו גשמים הרבה כדי למלאות מהם הבורות השיחין והמערות הרי אלו מתענין עד שירד גשם הראוי לבורות. ואם אין להם מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה". וכן פסק השו"ע (סי' תקע"ה ס"ח). וכן פסק הרמב"ם (שם) ש"תבואה שצמחה ונמנע המטר והתחילו צמחין ליבש הרי אלו מתענין וזועקין עד שירדו גשמים" וכן נפסק בשו"ע (שם). כלומר, חז"ל קבעו תעניות גם לפי הצרכים המשתנים בתקופות השונות של השנה. דברי הרמב"ם טעונים הסבר: מדוע על

ירדו מעט גשמים, כל זמן שלא ירדו גשמים בשיעור המפסיק תענית (שממיסים את הקרקע), חובה על ביה"ד לגזור תענית חדשה, עיי"ש.

אך לצערנו חווינו בתקופה האחרונה גם בצורת קשה, שלא ירדו בה גשמים כלל עד זמן שראוי לגזור תענית, ובכל זאת לא ראינו שתיקנו צומות כסדר המשנה. ונראה שעיקר הבעיה בימינו היא חוסר סמכות מעשית. כלומר, אף שמבחינה עקרונית יש בסמכות בתי הדין שבימינו לגזור תענית על הציבור בזמן עצירת גשמים, בפועל לא ראוי שביה"ד יעשה זאת, מפני שרוב הציבור שעדיין אינו יר"ש ר"ל לא ישמע לדבריו, והדבר רק יביא לידי ביזיון ביה"ד, ופוקח חזי מאי עמא דבר.

ב. הגדרת בצורת – בחז"ל ובימינו

במשנה מובא (תענית פ"א מ"ה) "הגיע ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים ב"ד גוזרין ג' תעניות על הציבור". והרמב"ם (תעניות פ"ג ה"א) פסק: "הרי שלא ירדו להם גשמים כל עיקר מתחילת ימות הגשמים" ומשמע שאם ירדו מעט גשמים לא מתענים אע"פ שזקוקים לגשם רב, וכן פסק השו"ע (סי' תקע"ה ס"ח). כמו"כ במשנה בתענית (פ"ג מ"א) נאמר שאף אם פסקו הגשמים ארבעים יום מתריעין עליהן. כלומר, חז"ל הגדירו את שנת הבצורת בלי להתייחס לכמות הגשמים הכללית שירדה, אלא לפי פרקי זמן קבועים ("רביעות") שבהם החלקאות צריכה גשם ועל פי ימי היובש שביניהם. ולפי זה נראה שחז"ל קבעו את התענית לא לפי הצרכים המשתנים, אלא לפי הסתר

הבאה, מתענים. במקרה של הפוגה של ארבעים יום בין הגשמים, מלבד הסתר הפנים שבדבר והבעיה החקלאית שנוצרת מתקופות יובש באמצע החורף, יש כאן שיבוש מערכות הקרוי בלשון הגמ' (תענית דף י"ט ע"א) "מכה המביאה לידי בצורת", ומתריעין עליהן מייד (כמובא בגמ' שם י"ח ע"ב וברמב"ם שם הלכה י"ח). [נתקופות יובש ארוכות בימות הגשמים עלולות לגרום גם לנזקים אקולוגיים שונים. למשל: הקושי להשתלט על שריפת הענק שהשתוללה בכרמל בחורף תשע"א, נבע מליבויו האש ע"י רוחות מזרחיות יבשות וחזקות שבאו לאחר תשעה חודשים שחונים].

על פי הסבר זה נראה, שהגמ' (תענית דף כ"ו ע"ב) הקובעת שאם גזרו תענית ותוך כדי התענית, קודם חצות היום, ירדו גשמים, אע"פ שכמות הגשמים מועטת יחסית פוסקים להתענות ומרבים בהלל והודיה - עוסקת בתעניות הראשונות שבתחילת החורף, שאז העיקר הוא עצם ירידת הגשמים ולא כמותם. לכן נקבע שיעור נמוך של גשמים, כמובא בברייתא (שם): "תנו רבנן: עד מתי יהו הגשמים יורדין והציבור פוסקים מתעניתם? כמלא ברך המחרישה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בחרבה (=ביבשה) טפח, בבינונית טפחיים, בעבודה (=חרושה) ג' טפחים". והרמב"ם (תעניות פ"ד הי"ט) והשו"ע (סי' תקע"ה סי"א) פסקו כחכמים. אך כאשר מגיעים לקראת סוף החורף ונאגרי המים נמצאים בסיכון - שם פסק הרמב"ם (תעניות פ"ב הט"ז): "הרי אלו מתענין עד שירד גשם הראוי לבורות". וכן

עצירת גשמים שבתחילת החורף אין מתענים אא"כ לא ירדו כלל גשמים, ואילו על עצירת גשמים בסוף החורף נדרשת כמות "הראויה לאילנות". ומדוע לגבי מי השתייה (בורות שיחין ומערות) אין הבדל אם הם יורדים בתחילת החורף לסוף החורף. אכן מפי חקלאים ביישובנו שמעתי שהדבר תואם להפליא את המציאות. לאילנות אין צורך בכמות גדולה של מי גשמים בתחילת החורף, ורק לקראת הפריחה (בתקופת ניסן) הם זקוקים לכמות מים גדולה על מנת ללבלב ולפרוח ולהוציא פירות. מאידך, מי המעיינות מושפעים מכמות מצטברת של גשמים ואין הבדל משמעותי באיזה חלק של החורף הם יורדים.

הטעם הכפול לגזירת תענית - הסתר הפנים או צורך חקלאי - תואם להפליא את סדר התעניות המובאות במשנה ונפסקו להלכה ברמב"ם ובשו"ע. כשלא ירד כלל מתחילת שנה מתחילים להתענות לפי זמנים קבועים, או לפי מרווחים של ארבעים יום בין גשם לגשם. אך אם ירדו מעט גשמים, אף אם הכמות אינה מספקת, מכיוון שהכמות הממוצעת הנצרכת יכולה לרדת במרוכז לאחר מכן - אין למהר להכריז תעניות, אא"כ קיים צורך מיידי בגשמים, כגון שהתבואה שהתחילה עלולה להתייבש לחלוטין, או ירקות שנזרעו ועלולים להירקב. כמו כן אם השנה הקודמת הייתה שחונה ומאגרי המים ריקים, אז אמנם אין מתפללין ומתענין בקיץ, שהרי "אין מתריעין על מעשה ניסים (כמובא בירושלמי תענית פ"ג ה"ב), אך מייד בתחילת עונת הגשמים

ישראל' למשנה העוסקת ב"ירדו לבורות שיחים ומערות", שפירשו שמדובר על בורות לשתייה.

דברי 'המזבח אדמה' וסיעתו מנוגדים לכאורה לדברי הרמב"ם שכתב (תעניות פ"ב הי"ז): "וכן אם הגיע זמן חג הסוכות ולא ירדו גשמים הרבה כדי למלאת מהם הבורות השיחין והמערות הרי אלו מתעניין עד שירד גשם הראוי לבורות. ואם אין להם מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה". כלומר: מהרמב"ם משמע שכאשר חסרים מים לשתיה אין ממתנינים עד החורף, אלא גוזרים תענית אפי' בקיץ (שהרי במקום פיקו"נ מתפללים אפי' לנס) בניגוד למצב שבו רק חקלאות השלחין בסכנה, שאז ממתנינים לחג הסוכות (ואת המשנה הנ"ל פירש הרמב"ם על בורות מים המיועדים לחקלאות שלחין).

אמנם ייתכן שאין כאן מחלוקת מהותית בביאור המשנה, ופסק ה'מזבח אדמה' נובע מהעובדה שבימיו לא עסקו היהודים בירושלים בחקלאות. אך אם כן חוזרת הקושייה על ה'כף החיים' שהביא את דברי ה'מזבח אדמה' על דברי השו"ע בנוגע לגשמי בורות במקום להביאם על המשך דברי השו"ע "ואם אין להם מים לשתות".

על כל פנים מפשט דברי השו"ע (סי' תקע"ה, ח) שחילק בין מחסור במי חקלאות שמתריעין על כך מייד עם תחילת החורף, ובין מחסור במי שתייה שמתענים על כך "בכל עת" - נראה שסבר כדעת הרמב"ם. ולכן כשמאגרי מי התהום ריקים וקיים מחסור במי השקיה יש להתריע על

פסק השו"ע (סי' תקע"ה ס"ח): "וכן אם הגיע חג הסוכות ולא ירדו גשמים הרבה (בחורף שעבר) כדי למלאת מהם הבורות והשיחין והמערות הרי אלו מתענים עד שירד גשם הראוי לבורות".

ג. מהם "גשמי בורות שיחין ומערות" שמתריעין עליהם מייד?

ב'כף החיים' (שם) הביא בשם 'מזבח אדמה' (לרבי רפאל ב"ר שמואל מיוחס, אשר כיהן כראשון לציון משנת תקט"ז עד תקל"א): "מעולם לא שמענו שהתענו בירושלים על גשמי בורות כיון דמי השילוח יספיק לכל השנה. הגם דאיכא הוצאת ממון בעבור הבאת המים מן המעין הנזכר שהוא רחוק קצת מן העיר, כי תענית גשמי בורות הוא בדאיכא סכנת נפשות ח"ו וכדמוכח מדברי הר"ן ריש פ"ג דתעניות אך אם יש עוד איזה סיבה אחרת ח"ו שמסופקים לגזור עליה תענית אז בהצטרף צרת גשמי בורות גוזרים תענית". והוסיף ה'כף החיים' (שם) "ואפשר דזהו דוקא בימיו שהיו עמא מועטים, לא כן עתה שנתרבו אוכלוסין. ובלאו הכי עכשיו משנת תרע"ח שלקחה אנגליה את א"י מיד מלכות ישמעאל הביאו מים מן המעיינות אשר סביבות ירושלים ע"י צינורות לכל מושבות ירושלים אשר בעיר וחוקן לעיר ונעשה המים בריוח, תלי"ת". כלומר: לדעת 'מזבח אדמה' "גשמי בורות שיחין ומערות" שמתריעין עליהם מייד - הכוונה היא שאין מים לשתיה. אך אם יש מים לשתיה, ורק לחקלאות השלחין חסרים מים - אין מתריעין מייד. כדברי ה'מזבח אדמה' משמע גם מביאור הרע"ב ו'תפארת

כל פה ברוך אתה ה' שומע תפילה". תפילה זו היא התפילה המודפסת בסידורים לאומרה בעת עצירת גשמים. הטור אינו מציין מהיכן נלקח נוסח תפילה זו.

[ראוי לציין שחלק גדול מנוסח התפילה הוא למעשה הנוסח שעדות המזרח אומרים בכל יום מימות הגשמים, גם כשאין שנת בצורת. (וראה להלן בפרק ט התייחסות נוספת לעניין זה). ואולי היו קיימות שתי גרסאות קדומות לברכה זו, עדות המזרח הכריעו לומר את הארוכה בחורף ואת הקצרה בקיץ, והאשכנזים הכריעו לומר את הקצרה תמיד ואת הארוכה בזמן עצירת גשמים, ודו"ק וצ"ע].

ה. ממתן יש לומר "ועננו בורא עולם" ומתן מפסיקים לאומרה?

וצריך עיון מאיזה שלב של עצירת גשמים יש להוסיף תפילה זו: מצד אחד ניתן לומר, שמכיוון שתפילה זו איננה ברכה בפני עצמה אלא תוספת בקשות המותרת בברכת "שומע תפילה" (כנפסק בשו"ע או"ח סי' קי"ט ובמ"ב שם ס"ק ד') – אם כן אין קפידא ממתן לאומרה, והדבר נתון לשיקול דעתו ולהרגשתו של כל אחד ואחד, או של כל קהילה וקהילה, ואפילו קודם חודש כסלו. אך מצד שני ניתן לומר, שמכיוון שתפילה זו לקוחה מתפילת תענית על הגשמים א"כ יש להשוותה לתעניות על הגשמים, על פי הכללים שנאמרו במשנה.

אותו ספק קיים גם לגבי זמן שבו מפסיקים לומר תפילה זו – מצד אחד ייתכן שיש

כך מייד בתחילת החורף ולא צריך להמתין לסדר התעניות הרגיל המובא במשנה. וכך משמע בריטב"א (תענית דף י"ט ע"ב ד"ה ועל הבורות) שכתב "וכשהגיע זמן הגשמים התחילו להתריע כמו שכבר הגיע להם הצרה מקודם לכן".

בימינו, מי השתייה ומי ההשקיה נשאבים ממי התהום בקידוחים שונים, ונציבות המים הממשלתית קובעת את מכסת המים המותרת לשאיבה לצורכים חקלאיים, כך שהמים הנותרים יספיקו לשתייה ולא יחדרו אליהם מים מלוחים בגלל שאיבת יתר. לכן בשנים שחונות, כאשר מפלס מי התהום נמוך, קצבאות המים עלולות להיפגע ולכן צריך להתריע ולזעוק כבר בתחילת החורף, כדין בורות שיחין ומערות.

ד. תפילת "ועננו בורא עולם"

כיום אין נוהגים לגזור תעניות ציבור בזמן עצירת גשמים (כנ"ל בסעיף א'), אך נוהגים לומר תפילת "ועננו בורא עולם" בברכת "שומע תפילה".

מקורה של תפילה זו מובאת בטור (או"ח סי' תקע"ט) בהקשר של שבע תעניות האחרונות שגוזרים על הגשמים שבהן מוסיפים בתפילת עמידה שש ברכות נוספות בין ברכת "גואל ישראל" לברכת "רפאנו" (כמובא בגמ' תענית דף ט"ו ע"א) – על כך כתב הטור שבנוסף לכך בברכת "שומע תפילה" היו מוסיפים: "ועננו בורא עולם במידת רחמים בוחר בעמו ישראל להודיע גדלו והדרת כבודו. שומע תפילה תן טל ומטר לברכה על פני האדמה וכו' ומסיים כי אתה שומע תפילת

תפילה. אבל היחיד רשאי להמשיך כל עוד שצריכים לגשמים". משמע מדבריו, שהבין שיש הבדל בין אמירת תפילת "ועננו" בציבור, שאמירתה תלויה בזמן שראוי לגזור בו תענית, ובין אמירתה ביחיד, שדינה ככל בקשה פרטית שמותר לאומרה ב"שומע תפילה".

אלא שהשוואה זו בין זמן אמירת "ועננו" בציבור ובין הזמן שראוי לגזור בו תענית ציבור על הגשמים קשה מכמה סיבות:

א. הטור בסי' תקע"ה הביא תפילה זו שהיו נוהגים לאומרה רק בשבע התעניות האחרונות ולא בשש התעניות הראשונות. וא"כ כיצד ייתכן לקחת תפילה שמקורה בנוסח התפילה של התעניות המאוחרות ולקשור את זמנה בזמני תעניות שבהן תפילה זו כלל לא נאמרה?

ב. בספר 'מנהגי ארץ ישראל' (לרב יעקב גליס) תפילה זו לא מוזכרת בין המנהגים הנהוגים בארץ ישראל בזמן עצירת גשמים (אף בזמן שתעניות הציבור היו נוהגות). כמו כן עדות המזרח לא נהגו להוסיף תפילה זו ב"שומע תפילה", ולמנהגם בזמן עצירת גשמים יש לומר את "תפילת הגשם" הנאמרת ב"שמיני עצרת" (למנהג עדות המזרח) בעת פתיחת ההיכל.

מכל זה נראה, שתפילת "ועננו" דינה ככל הבקשות הנאמרות לפי צורך השעה בברכת "שומע תפילה", ואין לקשור בינה ובין הזמן הראוי לגזור בו תענית ציבור על הגשמים.

לעומת זאת בערוה"ש (בסי' קי"ז) דן הוא במקרה כשהציבור בחו"ל צריך מטר בקיץ ומסיק שמ"מ אין לבקש זאת רק ב"שומע תפילה" ולא ב"ברך עלינו" (שהיא נועדה

לנהוג על פי הכללים שנאמרו לעיל, שבתחילת החורף פוסקים להתענות גם כשירדה כמות קטנה יחסית. אך מצד שני ייתכן שהדבר נתון לשיקול דעת מקומית ומותר להמשיך ולאומרה גם כאשר ירדו מקצת גשמים. ואין זה נראה כמבצע בטובה, שהרי עניין דומה מצינו בשו"ע (או"ח סי' רכ"א ס"א וס"ב עפ"י גמ' ברכות דף נ"ט ע"ב) לגבי ברכת ההודיה על הגשם לאחר בצורת: "אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים מברכים עליהם אע"פ שלא ירדו עדיין כדי רביעה, משירדו כ"כ שרבו על הארץ שיעלו אבעבועות מן המטר ויכלו זה לקראת זה, ומה מברך... מודים אנחנו לך ה' אלוקינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו". וכתב ה'ברכי יוסף' (או"ח תקע"ה אות ט') שאף ששיעור "יציאת חתן לקראת כלה" נמוך מכדי רביעה ועדיין הבצורת קיימת, אין סתירה בין ההודאה לה' על העבר ובין המשך התענית והתפילות על העתיד. כלומר, יכול להיות מצב שממשיכים להתענות על הגשמים, ואעפ"כ בתענית עצמה מברכים "מודים אנחנו לך על כל טיפה וכו'". [כעין זה אנו אומרים בהגדה של פסח: "אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה - דיינו", אף שאיננו מוותרים על קבלת התורה ח"ו, אלא שכל שלב ושלב של קבלת הטובה ראוי להודיה בפני עצמו, אף שאנו מצפים להמשך קבלת הטובה].

ובספר 'הליכות שלמה' (פסקי הגרש"ז אורבך זצ"ל; תפילה, פרק ח' אות כ"ז) כתב: "בשנה שחונה שהתחילו לירד גשמים פוסק הש"ץ לומר עננו בשומע

(כשיעור טפח), כל זמן שהשנה מוגדרת עדיין כשנת בצורת והגשמים שירדו אינם מספיקים.

אך שמעתי מפי אחד מתלמידי החכמים הגדולים, שאם בשעת התפילה יורדים גשמים, אין מן הראוי לומר באותה שעה את תפילת "ועננו". כך אנו למדים מדברי שמעון בן שטח לחוני המעגל (תענית י"ט ע"א) שבזמן שהתחילו הגשמים מנטפין אמר "לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות", ואמר לו שמעון בן שטח "אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי". משמע שכאשר יורדים גשמים באופן חלקי, ועם זאת ממשיכים בתפילה לפקידה מלאה – יש בכך מעין התרסה. אך מייד לאחר מכן, כשפסקו הגשמים ועדיין חסרים גשמים, יש לחזור ולהתפלל תפילת "ועננו".

**ו. כשהחל חורף והמאגרים ריקים
מבצורת של השנה שעברה,
האם אפשר לומר "ועננו" החל מתחילת
החורף?**

אך גם אם נאמר כהגרש"ז שתפילת "ועננו" בציבור (לשליח ציבור) הושוותה לתעניות על הגשמים, כבר כתבנו לעיל שבשעה שמאגרי המים ריקים עוד מהשנה שעברה שהייתה שחונה ואין מים לחקלאות שלחין, מתענים מייד עם תחילת החורף. וא"כ ה"ה לגבי אמירת תפילת "ועננו" ע"י הש"ץ – שמכיוון שהיו יכולים להתריע בתענית מייד, א"כ בזמננו שלא נוהגים תענית לכה"פ יאמרו "ועננו", שזו תפילה הלקוחה מן התענית, מייד בתחילת החורף כשהמאגרים ריקים והכינרת מתחת לקו האדום התחתון.

רק לזמן שבארץ ישראל ג"כ זקוקים לגשמים), ומסיים ערוה"ש (שם סעיף ט'): "וכבר נדפס בסידורים תפלה לעצירת גשמים הרבה שרואים שהתבואה מקולקלת ולא בעצירה מועטת". ואילו דמסתפינא הייתי אומר, שבחול"ל בקיץ כשהיו זקוקים לגשם והיה אסור לבקש גשמים, ב"ברך עלינו" לכך לקחו תפילה זו שנאמרה ב"שמע קולנו" בתעניות אחרונות ואימצו תפילה זו לעצירת גשמים בחול"ל וגם אז אמרוה רק בעצירה גדולה. וכשחזרו מהגלות לארץ בדור האחרון ופסקו מלקבוע תעניות על הגשמים כנ"ל, הביאו תפילה זו שנהגו לאומרה בשמע קולנו בעצירת גשמים בחול"ל בקיץ, והחלו לאומרה בעצירת גשמים בא"י. ולכן לא הובאה תפילה זו בפוסקי א"י בדורות האחרונים.

ואכן מצאתי במדור "שואל ומשיב" (בתוך "דף קשר", ישיבת הר עציון, גיליון 735 תש"ס) לרב יוסף צבי רימון שליט"א שכתב בשם רבו הרב ליכטנשטיין שליט"א שאף כאשר ירדו גשמים בכמות שאינה מספקת, יש להמשיך ולומר את תפילה "ועננו". וביאר זאת בשם חותנו הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל, שכשם שלגבי תענית מצינו ב' סוגי תעניות: א. כשלא ירד כלל, ואלו תעניות הראשונות. ב. כאשר ירדו גשמים מועטים, שאינם מספיקים לאילנות ולמלא את הבורות השיחין והמערות. ה"ה שיש להמשיך ולומר את תפילת "ועננו" – כדין תענית מהסוג השני.

ופוק חזי מאי עמא דבר. רוב הציבור ממשיך לומר את תפילת "ועננו" כשיש עצירת גשמים קשה, אף אם ירדו גשמים

לכאורה, שאם ברמת הגולן (שמכסת המים השנתית לחקלאי תושביה תלויה בכמות המים הנאגרת במאגרים האזוריים) המאגרים ריקים בסביבות חודש אדר, ובדרום הארץ ובמרכזה ירדה כמות גשמים שנתית ממוצעת, אזי רק תושבי אזור רמת הגולן יתענו. ולשיטת הסוברים שתפילת "ועננו" נאמרת רק במקום שראוי לגזור תענית - ה"ה נמי שרק תושבי אזור רמת הגולן יאמרוה.

אלא שהב"ח (שם) חולק וסובר שרק לגבי ההתרעה יש הבדל בין העיר הנתונה בצרה ובין שכנותיה, אך לגבי התענית - גם שכנותיה מתענות. ואם כן, לשיטת הב"ח (אליבא דמ"ד שתפילת "ועננו" נאמרת רק במקום שראוי לגזור בו תענית) ה"ה גם לגבי תפילת "ועננו" שיש לאומרה בכל הארץ, גם כאשר הבצורת היא מקומית.

זאת ועוד, ה'מגיד משנה' (על הרמב"ם הל' תעניות פ"ב א'-ג') מדייק מלשון רש"י ותוס' שדיברו על "אפרכיא" ו"מלכות", שהדבר הקובע הוא לא האזור הגיאוגרפי אלא המדינה, ואם כן אף לשיטת הב"ח גם אם רק באזור אחד של המדינה ישנה בצורת, כל תושבי אותה המדינה צריכים להתפלל עימה. וכן פסק המג"א (סי' תקע"ו ס"ק ט') וכן המ"ב (שם ס"ק ל"א) ש"סביבותיה מתענות" הכוונה לכל המלכות, כלומר בכל השלטון של אותה המדינה ואף עיירות הרחוקות מהן אם הם מאותה מלכות הרי הם מתענים. ובזמננו, שאין גוזרים תענית על עצירת גשמים, ראוי לכול לומר תפילת "ועננו", במקום התענית.

ובפרט כיום, שיש קשר כלכלי בין אגפי

ז. תפילת "ועננו" בבצורת מקומית

לגבי תעניות גשמים שגוזרים על הציבור בגלל צורך השעה (על האילנות בפרוס הפסח ועל בורות שיחין ומערות בחג הסוכות) נאמר (תענית יט ע"ב): "אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן". וביאר רש"י (שם ד"ה בהיפרכיא שלהן): "באותו מלכות שכלו שם מי בורות שיחין ומערות" וכן פירש שם תוס' (ד"ה בהיפרכיא שלהן) "פי' באותו מלכות". וכן כתב רבנו חננאל: "כלומר אנשי המקום בלבד". וכן כתב הטור (או"ח סי' תקע"ה): "וכולם אין מתריעין עליהם אלא במקום הצריך להם", וביאר הב"י (שם) שהטור מפרש כרש"י, שרק הסובלים מהצרה מתריעים.

דברי הראשונים הנ"ל סותרים לכאורה את דברי המשנה (תענית דף י"ח ע"ב): "וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים... אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ר"ע אומר: מתריעות ולא מתענות". משמע שכאשר עיר אחת נמצאת בצרה ומתענה, גם שכנותיה מתענות עימה!

ומתרץ הב"י (שם) - שהמשנה מדברת על מקום שכלל לא ירדו בו גשמים, אבל במקום שירדו גשמים מעטים המספיקים לצמחים ולא לאילנות (ולאנשי אותה העיר יש אילנות) אזי בסביבותיה אין מתריעים ואין מתענים כלל.

מדבריו ניתן להסיק שגם כאשר יבשו בורות המים של עיר אחת, הערים שסביבותיה שבורותיהם מלאים אינם צריכים להתענות עימה. אם כן יוצא

להיחשב כבני מחוז אחד.

ה. תעניות ותפילות על גשמים בעידן המודרני

לכאורה היה מקום לטעון שכיום, בעקבות ההתפתחות הטכנולוגית של מדינת ישראל, פחתה התלות הקיומית של תושבי המדינה בגשמים, שכן רווחי המדינה מחקלאות קטנו לעומת רווחיה מתוצרת טכנולוגית וטכנולוגיה-עילית (הייטק). וממילא כיום לא נשקפת סכנת רעב בעקבות מחסור בגשמים, מפני שניתן לייבא מזון ממדינות אחרות, ושמא משום כך אין להוסיף תפילה על הגשמים בשעת בצורת. אך נראה לומר שאעפ"כ יש להמשיך להתפלל גם כיום, כי ישנו ערך גדול מאוד לקיומה של חקלאות יהודית בארץ ישראל, מעבר לתועלת הגשמית שבה, מפני שבאמצעותה בא לידי ביטוי הקשר האלוקי של ה' עם עמו, כדברי הכתוב (דברים י"א, י"ב): "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה מראשית שנה ועד אחרת שנה", ולא בכדי ר' אבא ראה בא"י הנותנת פרותיה בעין יפה סימן לגאולה (סנהדרין דף צ"ח ע"א). הפרחת השממה היא חלק בסיסי ממצוות יישוב א"י כדברי הרמב"ן (בהשגותיו לשה"מ לרמב"ם, השגה ד') שכתב: "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה", משמע שיש עניין שהארץ תהיה פורחת ויפה, ומצווה זו שקולה כנגד כל המצוות (ספרי דברים י"א, י"ז). לכן נראה, שאף כיום הצורך בגשמים קיים ביתר שאת, וממילא צריך להתפלל ולהתענות למענם.

המדינה ואזורים וישנה תחבורה זמינה המספקת מזון לכל המדינה, ודאי שלמכת בצורת אזורית יש השפעה על כל האזורים האחרים. בפרט באזורים בעלי עדיפות חקלאית כרמת הגולן ועוד, שבהם גדילה רוב התוצרת החקלאית ומהם היא מופצת ומשווקת אל כל רחבי הארץ. לבצורת באזורים אלו יש השפעה ניכרת על כמות התוצרת הארצית, והדבר בא לידי ביטוי באופן ניכר גם במחירי התוצרת בכל הארץ. לבצורת באזורים אלו יש השפעה ניכרת גם על מכסות המים המותרות לשאיבה ממי התהום בשאר אזורי הארץ (למשל, אם לא ירדו גשמים ברמת הגולן שבאגן הכינרת, יחסרו המים במוביל המים הארצי המוליך את המים דרומה).

סברה זו עולה מדברי רש"י (תענית י"ט ע"א ד"ה אותה העיר) שביאר שהחשש הוא שאותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות התבואה באותה העיר שירדו וכך גם באותה העיר עלול להיות מחסור ורעב.

מצירוף כל הדעות הנ"ל נראה בבירור, שכאשר ישנה בצורת באחד מאזורי המדינה – כל תושבי המדינה יוסיפו את תפילת "ועננו". מטעם "ספק ספקא": א. דשמא הלכה כהב"ח שלעניין תענית אף הרחוקים מתעניין (וכל המחלוקת היא רק לגבי התרעה). ב. שמא הלכה כ'מגיד משנה' (בדעת רש"י ותוס') שה"אפרכיא" הכוונה לכל בני אותה המדינה. ג. גם אם נאמר שמעיקר הדין רק בני המחוז הקרובים צריכים להתענות, זיל בתר טעמא, וכיום המציאות החקלאית בעידן המודרני הופכת את כל בני המדינה

אליהו זצ"ל שהורה להתפלל בעצירת גשמים בשעת פתיחת ההיכל, עיי"ש עמ' תתק"א).

אעפ"כ ראיתי בספר הליכות שלמה (הלכות תפילה פ"ח אות כ"ז) בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל שגם לספרדים ראוי להם לחזור ולומר את תפילת "ועננו" גם ב"שומע תפילה", ואף שאת עיקר הנוסח כבר אמרו ב"ברך עלינו", בקשת דבר חשוב פעמיים באותה תפילה איננה גורעת אלא רק מוסיפה.

ויש להוסיף, שבתפילת "ועננו" ישנה תוספת בקשה גם על הסרת מאורעות רעים וקשים, וכן בקשה שה' יגזור עלינו גזרות טובות, וכן תפילה "ויגולו רחמיך על מידותיך, ותתנהג עם בניך במידת הרחמים", והוספות אלו משמעותיות כדי לומר תפילה זו בשנית.

וכן שמעתי מהגרא"ד אורבך שליט"א אב"ד טבריה ת"ו, דבקשת גשמים בתפילת ברכך עלינו זוהי בקשה מצד מידת הדין המגיעה לנו, והבקשת גשמים בנוסח ועננו שבברכת שומע תפילה זוהי בקשה מצד מידת הרחמים, ולכן אף לבני ספרד יש מקום לאומרה כי כשיש עצירת גשמים סימן שמצד מידת הדין איננו ראויים ל"ע, ואנו מבקשים שמצד מידת הרחמים הקב"ה יחוס עלינו ויברכנו בגשמים.

בעקבות דבריו של הגרש"ז אורבך זצ"ל בשנת תשע"א כשהייתה עצירת גשמים קשה, התפללנו בקהילתנו את תפילת "ועננו", ואף הוספנו תפילה לבקשת גשמים בעת פתיחת ההיכל בשבתות כמנהג הספרדים, וכל המרבה בתפילות הרי זה משובח.*

זאת ועוד, גם התייקרות מחירי המזון היא סיבה בפני עצמה לגזור תענית על הציבור. ועיין ב'כף החיים' (סי' תקע"ה אות ד') שכתב בשם 'מזבח אדמה' שבשנת התקכ"ד הסכימו רבני ירושלים לגזור תעניות ציבור על הגשמים ולא מפני רעב וסכנה אלא "והעיקר כי היה דוחק וצער מחמת המים כי עלה השער מאד" רואים שאף על התייקרות המחירים התקינו תעניות והוא הדין לזמננו. ויש עוד להאריך בעניין זה, אך אין זה המקום ודו"ק.

ט. האם תפילת "ועננו" היא רק למתפללים בנוסח אשכנז?

יש הטוענים שתפילת "ועננו" שייכת רק למתפללים בנוסח אשכנז, ולא לבני ספרד המאריכים מאוד בברכת "ברך עלינו" בימות הגשמים וחלק ניכר מתפילת "ועננו" לקוח מתוך ברכה זו (נוסח עדות המזרח: "תן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה. ורוה פני תבל ושבע את העולם כולו מטובך ומלא ידינו מברכותיך ומעושר מתנות ידיך. שמרה והצילה שנה זו מכל דבר רע ומכל מיני משחית ומכל מיני פורענות. ועשה לה תקוה טובה ואחרית שלום. חוס ורחם עליה ועל כל תבואתה ופירותיה. וברכה בגשמי רצון ברכה ונדבה. ותרבה אחריתה חיים ושבע ושלום כשנים הטובות לברכה"). וכן שמעתי מחלק מקהילות הספרדים שאומרים תפילה מיוחדת לגשמים בעת פתיחת ההיכל בשבת (וכך הורה הרשל"צ הגר"ש עמאר שליט"א וכן מצאתי אה"כ בסידור 'קול אליהו' לרשל"צ הגר"מ

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: לענ"ד אין ליחידים להתפלל ועננו אלא לש"ץ, כי היחיד אינו רשאי להוסיף בתפילה בקשות אלא בקיצור. ואם איני טועה גם דעת אדמו"ר זלה"ה היתה כך. גם השבע ברכות שבתעניות שבמשנה הי' רק הש"ץ אומר.

י. מתי מתפללים "ועננו" בשנה מעוברת?

על פי האמור לעיל, אם אין סיבה לדאגה בתחילת החורף, דהיינו כשהשנה הקודמת הייתה מבורכת בגשמים ומשק המים (מפלס הכינרת ומי התהום) נמצא במצב סביר – אז הזמן להתחיל לומר תפילה "ועננו" הוא הזמן שבו ראוי היה להתחיל לגזור תענית על הציבור (ר"ח כסלו). אמנם בשנה מעוברת, שתקופת החורף מתחילה מאוחר ומסתיימת מאוחר, כתב בשו"ת הלכות קטנות לר"י חאגיז (סי' צ'): "כפי מה ששמעתי מפי זקנים, שכשהשנה מעוברת אין להתחיל התעניות כסדר המשנה". ונראה שאם לא ירדו גשמים דוחים את התעניות בחודש, כנגד חודש העיבור, והוא הדין בעניין תפילת "ועננו" שיש לדחותה בחודש.

יא. סיכום

א. השו"ע פסק שבעת עצירת גשמים מקיימים את התעניות על הגשמים המובאים במסכת תענית. וכתב שדינים אלו נוהגים רק בארץ ישראל.
ב. כ"י כתב שתעניות אלו מצריכות הכרזה של ב"ד סמוכין, ואם כן קשה, כיצד אפשר לנהוג תעניות אלו בזמן הזה? והחיד"א תירץ שמכיוון שעצירת גשמים בא"י זה דבר שכיח והוא דבר שיש בו חסרון כ"ס לכן יש לבי"ד כוח לתקן תעניות מדין "שליחותיהו קעבדינן".
למרות פסיקתו של השו"ע יש שטענו שבפועל לא נוהגים בימינו לגזור תעניות אלו על הציבור. אך ב'פאת השולחן'

וב'ברכי יוסף' וב'כף החיים' הובאו עדויות מזקני ירושלים וחברון שכשהייתה בימיהם עצירת גשמים נהגו תעניות כסדר המובא בשו"ע. ולדבריהם נראה שמעיקר הדין גם בימינו צריך לגזור תעניות אלו בזמן עצירת גשמים, והסיבה שאין נוהגים כן היא שבימינו לא קיים ב"ד שרוב הציבור יישמע להוראותיו.

ב. על אף שלא נוהגים בימינו להתענות תעניות גשמים, מ"מ נהגו להוסיף בעת עצירת גשמים תפילת "ועננו בורא עולם" בברכת "שומע תפילה". תפילה זו לקוחה מתוך התפילה שהיו אומרים בתעניות האחרונות, כמובא בטור.

ג. כיוון שתפילה זו לקוחה מתפילת תעניות לכן נראה שיש לאומרה בזמנים שראוי לגזור בהם תענית (היחידים מ"ז במרחשוון והציבור מ"ח כסלו).

ד. אם שנה קודמת הייתה שחונה וקיים מחסור במים, ניתן להתחיל בתפילה זו מייד בתחילת החורף בדומה לתעניות שהיו יכולים להתריע מיד.

ה. בשנה מעוברת דוחים תפילה זו בחודש (עפ"י שו"ת הלכות קטנות).

ו. אם מתפללים "ועננו" והחלו גשמים לרדת עד לעומק טפח, יש הסוברים שאין להמשיך לאומרה בציבור, ורק יחיד יאמרה בתפילתו (הגרש"ז), ויש הסוברים שממשיכים לומר תפילת "ועננו" עד שירדו גשמים בכמות השנתית הממוצעת לתקופה זו (ושמעתי מהרב אברהם ישעיה פפויפר שליט"א שכך נוהג הגרי"ש אלישיב שליט"א, ומתעניין בדאגת החקלאים וכל עוד הם צריכים לגשם היה ממשיך להתפלל) שהרי המחסור במי

יא. מנהג בני עדות המזרח בעת עצירת גשמים לומר את פיוט תפילת הגשם (הנאמרת בשמיני עצרת) בעת פתיחת ההיכל בשבת.

יב. נראה שאין לכל יישוב להחליט על תפילת "ועננו" בפני עצמו, אלא צריכים להתכנס כל רבני המקום ולקבוע יחד ולהורות לציבור ממתני לאומרה, וראוי שהרבנות הראשית לישראל תורה כן לכל הציבור. אך גם אם לא יוצאת הוראה כללית לכלל הציבור, באזורים חלקאיים שבהם ישנה דאגה רבה מפני מיעוט הגשמים – יכולים אותו בני האזור להתפלל "ועננו", וראוי שכל רבני האזור יתאגדו ויורו הוראה אחידה, כדי שלא יתפלג הציבור לאגודות אגודות.

ויה"ר שדברים אלו יהיו להלכה ולא למעשה, ונזכה לשנים גשומות ומבורכות בברכת ה' בכל מרחבי ארצנו, עד בלי די, אכ"ר.

"בורות שיחין ומערות" (שמתענים עליהם) ממשיך להתקיים. וכך הוא המנהג ברוב הקהילות.

ז. אף לנוהגים להפסיק לומר "ועננו" כשירדו גשמים בעומק טפח, אם הגיע סוף החורף והבורות והמאגרים עדיין ריקים, צריך לחזור לומר "ועננו" עד שיתמלאו המאגרים.

ח. גם אם אין בצורת ככל הארץ ורק אזור אחד בארץ סובל מחוסר גשמים, יש לכל בני א"י להתפלל על הגשמים, שהרי מכת בצורת באזור אחד משפיעה על שאר חלקי המדינה.

ט. תפילת "ועננו" אינה נאמרת רק בסכנת נפשות (מים לשתייה), אלא גם כשהחקלאות בארץ ישראל בסיכון, וגם בעידן הטכנולוגי המפותח כיום ב"ה יש ערך עליון בקיומה של החקלאות בארץ ישראל.

י. גם לבני עדות המזרח המאריכים בחורף בברכת השנים ראוי לומר את תפילת "ועננו" בברכת "שומע תפילה".